

LI RANTOELE

Li gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes...

... et k' est publiyeye pal " Rantoele " soce nén recwârlante (a.s.b.l.) avou l' aspalaedje del Kiminâlté Walonreye-Brussele

Eplaidou responsâve : Pierre Otjacques

19, rue de la Hette, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

2,5 uros à limero ; Abounmint po èn an : 10 uros (15 po l' etrindjir) à conte 068-2204305-07

Eternâcionâ : *Cwè fé pol Darfour ?* (L. Mahin) (p. 3)

Walonreye : *Claude Snaps li Rezistant* (C. Tombeur) (p. 4)

Demografeye : *Wice pasroz vos vîs djoûs ?* (A. Dumoulin) (p. 5)

Economeye : *Divant li spoujhaedje del petrole* (P. Sarachaga, Y. Bauthière, P. Yernaux) (p. 6)

Binde d' imådjes : *Les riskeus aloyaedjes* (J. Schoovaerts) (p. 8)

Rilomés Walons : *Polite Del Hâye, astronome et gaztî walon* (J.P. Grandmont) (p. 11)

Rilidjon : *Les protestants et les lingaedjes* (G. Sfasie) (p. 12)

Espôrts : *Michael Schumacher* (J. Goffart) (p. 13)

Viyès tecnikes : *Les tcherwaedjes* (R. Georges) (p. 14)

Fâve : (R. Bertrumé) (p. 14)

Teyâte : *A l' escrene a Strepî* (J. Schoovaerts) (p. 15)

Tchanson e walon : *Jesebel ezès medias* (B. Hallet) (p. 15)

Bénmagnî : *Carbonâdes di boû al mozane* (C. Van Oorbeeck) (p. 15)

Patrimoenne : *Li befrwè d' Djiblou* (Y. Beauthière) (p. 16)

Lingaedje walon : *Des gazetes so papî et so l' Eternete* (p. 17)

Des kesses et des messes : *Li lete "â"?* (p. 18).

Li Rantoele

Soce Nén Recwârlante
(S.N.R., a.s.b.l.)

Po tolminme kéne racsegne
sol walon, et sol soce,
emilez às mimbès del
Rantoele :

Olivier Esnault :

oesnault@tele2.be

Thierry Dumont :

TDumont@europarl.eu.int

Lucien Mahin :

lucyin@walon.org

Pierre Otjacques :

pierre.otjacques@skynet.be

Pablo Saratxaga :

pablo@walon.org

Inte di nozôtes soeye-t i dit :

Dins **Li Rantoele** (*Li Ranteûle, li Rantwèle, La Rantwâye, lu Rantouye, l' Arantwèle, l' Aragnrîye, l' Arnitwale, l' Arincrin, la toile d'araignée*), nos sayans di mete les ârtikes e **rfondou walon** u **cmon walon** u **unifyî walon**, ça vout dire on **scrijhaedje** e walon ki sereut l' minme po tertos. Si vos ndè djâzez e francès, dijhoz purade *wallon unifié* u *wallon commun*.

Dispu 2000, les mots ki sont ddja "decidés" ni sont scrîts k' avou **ene** ortografeye. Mins ni vos sbarez nèn si vos ndè trovez kécfeye **deus** : gn a çou k' on lome les **dobès rfondowes** : cloke / clotche; solo / solea; li / el, mia / mî, evnd.

El Rantoele, gn a ossu, come di djuste, des ârtikes ki sont scrîts e Feller et dins des "**rfondants walons**", tertos sol responsâvisté d' leu scrijheu(se).

Abondroets

Les textes publiés dans "Li Rantoele" peuvent être repris en citant la source.

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot mârcant l' sourdant.

Et n' rovîz nèn ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (è a Liège, â a Charleroi dans le suffixe -âdje), **oe** se prononce généralement **wè** (**eû** a Liège, mais aussi è, û, ë, wa, où, wê, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** a Liège); **oi** se prononce **wa** a Namur, **wè** a Liège, **ôn** a Charleroi et **où** a Nivelles, **â** se prononce **au** a Namur, **â** en Haute-Ardenne, et variablement **au**, **â**, ou **a** a Charleroi; **ô** se prononce nasalisé en Ardenne et à l'Est du Brabant (presque **on**), et **où** a Nivelles; **sh** se prononce **ss** a l'Est et **ch** a l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** a l'Est et **win** a l'Ouest.

*Les linguistes appellent ces lettres des **diasystèmes** ou **archigraphèmes**, en wallon les **betchfessîs scrijhas**.*

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent è. remantchî = rêmantchî; soce nèn rêcwârlante.

La lettre é ne s' écrit que si elle représente un phonème du wallon (ceréjhe, tuzé). Mais pas si elle provient d' un calque du français prezinter, republike (lire è)

Di traze a catoize

Tchanteus e walon

Jesebel tchantrè li 17 di mâss po l' A.W.W.A. Neni, ci n' est nèn l' *American Water Works Association* mins l' Association wallonne Woluwe-Auderghem, djîstrêye 8 avenue des Gerfauts bte 35.

Po saveur li boune plaeece (eyet l' eure), houkîz José Rassart à 02 672 85 97.

Michel Azaïs vént do rexhe ene novele plake avou 1 tchanson e walon.

Damaedje k' i n' est nèn co so s' waibe :

<http://users.skynet.be/media.grafik/michelazais/albums.htm>

Noveas lives e walon

Cint-z aycous e walon d' Lidje ene ramexhnêye d' arimeas da Albert Maquet, eplaideye di l' **SLLW**.

Lives so les nos d' plaeces

Nos d' plaeces del province do Lussimbork ki vnèt do gayel (*Les Celtes en Luxembourg. les noms qu'ils ont laissé*) on rcweraedje da Jean Degrave, k' aveut ddja scrît on motî do gâlwès « *lexique gaulois* ».

20 € sol conte 310-1479452-94 FAW ASBL (on vs l' avoyrè po rén).

Notes di toponimeye namurwesse da Jules Herbillon, li Bon Diu si âme.
http://users.skynet.be/sllw/top_nam.html

Lives so les Moléns di l' Aiwe d' Oûte (Jacky Adam)
<http://www.desmoulinsetdes hommes.be/>

Bénrade co des cint meyes moirts so nosse consyince

Pout on fé ene sacwè pol Darfour ?

L' emilaedje da Destexhe

Gn a lanawaire ene accion pol Darfour k' a stî cminceye pa Destexhe, Isabelle Durant eyet des ôtes politikîs : Pierre Galand, Christian Brotcorne, Josy Dubié, François Roelants du Vivier, Sabine de Bethune, Lionel Vandenberghe et Jean Cornil.

Li messaedje a-st avnou sol Djâspinreye "Toudi", pal voye d' èn emile do senateur Destexhe (prononcîz *Dèstèhy* avou èn ixh-lâte).

Ci-cial, mågré s' no pâr walon, n' est nén co si bén veyou des Walons. Dispu k' il aveut vnou fé l' gugusse a Nameur, et discâzer l' Walonreye (Rantoele 1° 34), on s' endè dmefiyreut voltî.

Mins les soçons ki sont-st avou lu, come Isabelle Durant et Josy Dubié, c' est des djins comifât, sapinse l' André Dumoulin, on scrijheu dins nosse gazete.

Mins po dire li veur, ...

... pout on fé âk pol Darfour ?

C' est adon ki dj' a dit l' minne, tot m' rashiant so les rapoirtaedjes ki dj' aveu veyou sol tchinne di tévé "El Djazira".

Dj' el dirè platezak : ci n' est nén des letes et des metingues ki front bodjî ene sacwè à Darfour.

Les Soudanès, dji n' les sotén nén po leu politike à Darfour. Mins i mostrèt tot s' ricrestant çou k' tos les

peupes arabes pinsnut dispu k' el bea Bush a stî mete li tchet dins les poyes e l' Irak et dire k' il î moennéve ene "Croejhåde" : cwand les "crustins" metèt leus pîs ene sadju, c' est po s' rinde mwaisse des moslimîs, et lzès spotchî.

Mins l' Urope, leye ?

Dispu ki l' Urope a tourné l' cou às Palestinîs, pask' il avént lomé on govienmint a leu-z idêye dins des eleccions pâr democratikes, les peupes arabes loukèt l' Urope come on pitit tchén des Estats Unis.

Sapinse a mi, dit-st i l' sot, si vos estoz citweyin d' on pays d' Urope u des Estats Unis, vos n' pôroz **rén** fé pol Soudan. A pârta bouter avou des soces di bénfjhance **muzulmandes**, les seules ki plèt aler làvâ, po-z aswadjî les pôvès djins.

Dj' a on soçon, Martial Ledecq, k' a stî ovrer ladrî po "Medcéns sans Frontières". On l' a câzu fotou a l' ouxh pask' i dmandéve k' on

l' leye di tote foice passer po schaper les djins. Mins el dimandéve dandjreus tot câzant trop roed, trop grandiveuzmint por zels.

Li 18 di djanvî, li Rodje Croes anonçént ki tos les ovreus umanitaires alént cwiter l' payis. Trop riskeus, por zels, minme s' i n' metèt pus ene croes come essegne, mins èn orandje lozindje.

Nos avans des royés a nos coines

Les Amerikins ont des royés a leus coines dins tos les payis arabes. Et l' fô verat d' Bush n' a nén l' air di stater : i vént d' evoyî les Etiopyins ridisbrôler l' Somaleye, co on còp dins èn adjinçna [*schéma*] la k' c' est des crustins ki vnèt ataker des Moslimîs. Et i continowe a fé do ronflant e l' Irak.

A ! si l' Urope âreut yeu shuvou l' voye di l' Almagne, del France eyet del coraedjeuse pitite Beldjike da Michel et Verhofstadt, â moumint d' l' abrocaedje des Amerloches e l' Irak e 2001. Et continouwer a-z aidî les Palestinîs, minme avou on govienmint k' ele ni voeyeut nén voltî. Et prinde des mzeures disconte d' Israyel après l' condanâcion pâ tribunâ del Hâye do Meur di l' *Apartheid* k' Israyel a basti.

Adon, Destexhe sereut motoit bén l' bénvnou e Soudan.

Lucyin Mahin, li 19 di djanvî 2007.

Walonreye : politike

Claude Snaps li Rezistant : et si on l' aspalreut !

Oneur a Clôde Snaps ki, tot come i l' aveut fwait e 2001, a monté al disfinse do lingaedje walon, tot rclamant k' on-z acceptaxhe k' i prustêye siermint e walon.

Ça î est ! Il a rmètu ça ! A l' instalâcion du dérin consej comunâl de Bôvetchén, Claude Snaps a presté siermint an walon.

Ttôssi râde, el mayeûr lyi a dmandé del fé an francès, sins qwè l' consej en sereut nèn valâbe pusqu' l' walon n' est nèn rconu come lingâdje officiel del Belgique. Èt djè m' demande minme s' i n' a nèn foutu l' Claude a l' uch.

Fât dire qu' l' mayeûr n' a fêt qu' d' chûre el lwè. Putète bén qu' il âreut poulu lyi dmander del dire an walon èt ttôssi râde an francès come Roger Viroux aveut fé à Banbwès, èt têtous âreun sitî binéjes.

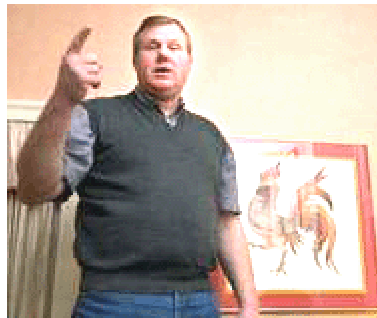
Du côup, in nouvia consej a stî èmantchî viè l' 18 de décimbe èt Claude Snaps a *persisté et signé*. Daboûrd, il a stî pou d' bon el cu sul pavéye.

Dins l' timps, l' Inquisition lomeut ça yesse *relaps* èt vos astîz bon pou fé cûre vo coyine su in moncha d' fagots.

D' acoûrd, djè sé bén qu' l' lwè c' est l' lwè, mins quand djè vwè çu qu' des céns qu' i gn a féyneut avou leye pou des afêres branmint pus grâves, lachîz m' les baskètes come direun les djonnes.

Djè sé bén ètou qu' ça n' est nèn in ptit siermint an walon qui va scaper no lingâdje èt qu' d' ocus diront qu' l' Claude è-st ène tiesse brûléye. Mi, djè vwè

putoût ça d' ène ôte façon. Dijons qu' a s' manire, i fêt del rëzistance. C' est putoût come en ake dézespèré d' èn ome qui vwèt s' culture foutûwe djus èt qui n' a pont d' ôte moyén del criyî wôt èt fôurt.

Oyi, del rëzistance ! Pace qu' djusqu' asteûre, djè n' é co jamés vu ene soce du janre des Dwèts d' l' Ome, du MRAX, du Cinte pou l' *Egalité des chances* etc., qui sont toudi les preumîs pou criyî à leû quand ene saquî dit in mot d' triviè pou èn ètranjêr, djè n' les é co jamés vu, di dj', sè rlèver pou dire qu' ça n' est nèn djusse qu' on nè rconèche nèn l' walon.

Djè m' esplique. On put prester siermint dins n' impoûrte el qué des lingâdjes officiéls. Adon, s' i voûreut, in Flamind put prester siermint an francès ou an almand, on n' a rén a lyi dire. Daboûrd, quand on dit qu' l' cén qui prestéye siermint an walon n' put nèn l' fé pace qu' on n' comprend nèn çu qu' i dit, ça n' tént nèn d' assène.

Mins i gn a mia qu' ça. Si on chût li lwè, in Francofone, in Flamind èt en Almand ont l' dwèt de prester leû

siermint dins leû "*langue maternelle*". El seûl qui n' l' a nèn, c' est l' Walon ! Mi, djè lome ça del « *discrimination* ». Les Walons n' ont nèn les minmes dwèts qu' tous les Beljes.

Adon, djè pinse qu' c' est la dsu qu' on poureut djouwer. Djè n' é nèn des liârdes assez pou risquî in procès devant l' tribunâl des dwèts d' l' ome mins on poureut ptète têtous scrire à minisse de l' égalité des chances èt au minisse de l' intérieûr pou dmander qu' on seûche prester siermint an walon. Èt pouqwè nèn, djusse an francès après pou continter l' diâle eyèt s' bele-mére.

Pace qu' an définitif, djè voûreut bén yesse soris pou vir si dlé les Flaminds, les consejés prestêynut dins l' langue da Vondel ou bén dins l' flamind qu' is pâlnut tous les djoûs, c' è-st a dire : in patwès !

In côup d' pus, tous les Beljes en sont nèn su l' minme pî padvant lè lwè.

Qu' chaque waloneû intère ètou dins l' rëzistance eyèt srîje âzès minisses, minme si ça n' chève a rén. De toute façon, n' a pus grand choûse de ç' qu' on fêt pou l' walon qui chève a ene saqwè. Mins moustrons qu' on est la tout l' minme. on n' sét jamés !

Christine Tombeur, e mwès d' décimbe 2006

Demografeye : displantrè-t on Bénrade les vîs âbes ?

Aler prinde si pinsion ezès tchôds payis ?

Cwè çki c' est ki d' divni vî ? Est ç' on rafiya u ene plôke ? C' est a l' après d' tchaeconk, la ça. Mins, estant vî, tot çou ki toune âtoû d' vos, vos vs è rsintoz, et ça si rtape so vostre oumeur eyet vosse santé.

Dj' a rivnou lanawaire troes samwinnes el Walonreye. Dj' a dmore avou m' viye mame, k' est co mo reverante po si âdje. Dj' m' a abaiti ki, brâmint des viyès djins, ele n' avént k' ene sacwè e trexhe [*qui les préoccupait*] : est çki leu ptite pinsion serè grosse assez por zeles si payî l' ospice.

Beacôp des viyès djins ont moens ki 1000 uros d' pinsion. C' est trop waire po payî les costindjes d' on home, si les efants ni poujhèt nén e leu taxhe.

On côp rarivé a Panama, dj' trove tofer des messaedjes di des pinsionés des Estats Unis et do Canada, ki vlèt vni dmore en on payis la k' i fwait meyeu martchî viker. Metans l' Panama ubén l' Costa Rica

C' est des payis la k' n' a nou disdut politike. Il î fwait bonmartchî viker, mitan moens k' ezès Stats Unis. Pu, ces payis la ont fwait des lwès speciâles po les viyès djins. E Panama, si vos mostroz ki vs av' ene pinsion did pus di 500 \$ par moes, vos estoz loukî come otonome. Adon, vos avoz les minmes advintaedjes ki les pinsionés do payis : metans 15% d' rabat dins les restaurants et les transpirts, et racwitmint del TRV [*Tacse*

sol Radjoutêye Valeur, TVA].

Ça fwait k' mi, dji respon a ces djins la ki m' dimandèt li pona et l' cova [*tous les détails*]. S' i vlèt vni vey zels-minmes e Panama, dj' elzî mostere les terins, les mâjhones, les cwârtîs [*appartements*]. I m' payèt come guide, et nén come adjint *immobilier*. Come ça, dj' a m' « dringuele » di boune, k' i decidénxhe d' atchter u nén. Et dj' elzî mostere tot çou k' n' a sol martchî, et nén dispinde d' on promoteur eyet n' fé l' resclame ki po ses mâjhons.

Po ls Amerikins, les bons payis po-z aler passer ses vîs djoûs, c' est, di dj', li Panama ou l' Costa Rica. Mins n' a des Uropeyins ki fjhèt parey ey aler prinde leu pinsion e Marok u el Tunizeye (po les Francès), e l' Indonezeye (po les Holandès) ou el Taylande (brâmint les Scandinaves).

Tuzrîz a çoula, vozôtes ?

Tuzrîz a çoula, vozôtes, d' aler passer vos vîs djoûs âs zivercôfs [*Antipodes*] ?

Ene sifwaite idêye, el Walonreye, on direut do côp ki c' est ene zine d' onk k' a Bén l' moyén. Mins, si vos alez dveur dimani a viker pôvriteuzmint el Beldjike, dabôrd ki vos vicrîz come on rwè en on payis la kel vicaedje n' est nén si tchir, pocwè nén ?

Tot conté tot rabatou, n' a asteure des noûvès éndjolreyes, come li programme « skype » (telefone pal Daegntoele) et

les « webcams », ene pitite camera po vey li ci (cene) ki vos djâzez avou lu (leye). Vos poloz esse âs cwate cints diales, et câzer avou vos parints, come s' il estént dins l' hamtea djusse astok.

Dabôrd, on pout dire schâynete [*carrément*] k' i gn ârè co brâmint d' l' ebagance [*émigration*] e 21inme sieke. Mins les movmints d' ebagaedje et d' abagance ni seront nén les minmes po totes les classes d' âdjes. Les djonnes k' ont stî a scole vénront cweri d' l' ovraedje la k' les salâres sont pus hôt. Ubén les studiants ki cwirront après des payis la k' gn a des bounès scoles.

Po les viyès djins k' ont leu pinsion, il âront ptchî d' aler dmani la k' leu ptit rivnou lezî permetrè do viker pepermint.

Ci serè ene sôre di rtripaedje, ki djouwè on role contrâve do ci do steppedje-evoye des cerveas [*fuite des cerveaux*] foû d' Afrike et d' Azeye.

André Dumoulin, li 24 di djanvî 2007.

Li ci ki croet k' on pout wangnî todi dpus, et viker todi mî, et tertos sol Daegne fé parey, c' est soeye-t i on dmey cougnî, soeye-t i èn economisse.

Sol tins k' les pris del petrole ribaxhèt...

- Dji saveu ddja ki l' môde di vicaedje capitalisse finireut pas s' distrure lu-minme. On n' pout nén fé del crexhince sins djoke, tot simplumint paski l' Bole la k' on vike, elle a des limites. On n' pout conter ki so çou k' i gn a sol Daegne.

Çoula, djel saveu bén, mins dji n' pinsève nén k' on soeye si près k' çoula del fén...

Cwè ndè pinsez vs? Avoz ddja tuzé a çoula? Kimint voeyoz vs li vicaedje d' après l' petrole?

Les biyocaburants...

- Avou l' coûtivaedje des betråles, golzâ et vos nd' âroz, on arivrè bén a s' arindjî. On moteur rote dedja a l' aiwe. Èn ôte avou d' l' air racrapoté dins ene botaye. Après l' petrole on va poujhî dins nos idêyes.

... totès rôzes et totès violetes?

- Vos rwaitîz l' veye avou totès rôzes et totès violetes. Savoz li stindêye k' i fâreut d' tchamps d' golzâ po produire li minme livea d' enerdjeye k' on furlêye pol moumint avou l' petrole? Et po ces noveas tchamps la (paski ça doet esse des noveas tchamps, on n' pout nén replacî des tchamps ki sont ddja coûtivés po produire des amagnîs, endon?), i fâre eto des noveas ingrès, des noveas tracteurs, des noveas camions po tcheryî l' fenâ, des novelès

oujhenes po produire li mazoute a pârti do golzâ...

Et ça serè bén pus tchir ki l' petrole eto, ki, lu, est foirt bon martchî, djustumint pask' i n' a nén mezâjhe di l' produire, djusse el poujhî.

On n' arivrè nén a s' arindjî, dji n' croe nén.

I fâre candjî pâr li manire di viker, rivni a on vicaedje pus près del nateure, voyaedjî moens (et a pî, a velo ou a tchvâ), produire et-z alouwer so plaèce (et nén fabriker di l' ôte costé del Daegn). I fâre n' alouwer ki çou k' on-z a vormint mezâjhe, et nén djusse consommer po consommer.

Po çou k' est des moteurs a air comprimé... i fât saveur ki l' air comprimé, u co l' idrodjinne u co les alcals ou ôles fwait avou des plantes, c' est nén des sourds d' enerdjeye, mins djusse des contneus d' enerdjeye. Dj' ô bén k' i fât d' l' enerdjeye po comprimer l' air ou po fé l' idrodjinne, ou po fé crexhe, fâtchî, tcheryî et transformer les plantes. Ciste exhowe [énergie] la, did wice k' ele vénreut, cwand i gn âreut pus d' petrole?

On pout poujhî dins nos idêyes ostant k' on vout, on n' sâreut fé k' avou çk' on a. Et çou k' on a, c' est l' planete k' on vike dissu, rén d' ôte. Cisse planete ci a des limotches, on n' pout nén ahiver do golzâ come on vout, i gn a ki sacwantès plaèces wice ki c' est possible, les **erûlès teres**

[terres arables] k' on les lome, et k' on nd' a mezâjhe eto po fé crexhe les amagnîs po nozôtes viker.

Oyi, i gn âre moyén (et ça s' frè, surmint) di produire do combustibe, mins dins des tote tote pititès cwantités, eneviè çou k' on-z a âdjourdu.

Sapinse on prof di l' ULB

- Tot fouxhant a l'UCL, dj' a ieu sakants coûrs di sédimintolojîye à l'ULB.

Nosse prof esteut on specialisse del petrole. Alain Préat, k' i s' lomève. Il aveut bouté po Fina. C' esteut e 1999. I nos djheut ki, por lu, gn aveut co po cwarante ans d' acertinêyès rezieves. Et kécfeye 20 ans d' pus. Eyet i djheut tot ça sins conter lès Chinwès, adon!

I fâreut dedja tuzer a çki nos frans dins trinte ans.

Li produjhaedje doet passer l' alouwaedje

- Oyi, i gn a co po sacwantès dijhînes d' anêyes di petrole, avou ou sins les Chinwès. Mins çou k' on n' dit nén sovint, c' est k' ça n' suffixe nén k' i gn âye co del petrole, mins ki, po k' tot vâye bén, i fât ki l' produjhaedje soeye pus grand ki l' alouwaedje.

Li petrole divênt todi pus mâlâjhey a poujhî on côp k' on pousse [puits] si spoujhe [s'épuise]. C' est nén come si on poujhreut dins ene djusse [bidon], ki c' est parey disk' al fén. Cwand on poujhe dins tere, c' est todi pus mâlâjhey, pus

fond k' on va. Adon, li cwantité d' petrole k' on saetche foû tos les djoûs, ele discrexhe.

A ç' moumint la, i fât k' on eploye des ôtès tecniques, et forer des ôtes pousses, et cmincî a-z espweter des ôtès tchamps d' petrole.

L' aroke, c' est cwand i sont tertos en espwetaedje, et k' minme avou des meyeusès tecniques eyet avou pus di pousses, on n' arive nén a produire dipus. Et c' est çou ki s' passe pol moumint, ou l' an ki vént, ou e 2008. On n' sait cwand â djustice; on nel sârè k' après côp. Mins on-z î arivrè bérade.

Ça fwait k' i gn ârè co del petrole. Des miyons et des miyârd di baris k' end a co. Mins on-z alowe eto des miyons et des miyârd di baris. Et si so ene djournêye, on prodût, metans, 100 miyons d' baris, et k' on nd alowe 101 miyons, i gn a-st ene aroke... Kî k' c' est ki s' va arester d' rôler, di fé aler ses cintrâles electrikes, ses oujhenes, evnd. po 1 miyon d' baris ?

Rén k' ça c' est on probleme. Mins gn a co pé : les Estats-Unis ont dit k' i n' vont nén candjî leus âbitudes. Ça fwait k' i vont surmint foircî les produjheus d' petrole a lzî vinde a yeusses, purade k' a ds ôtes paysis come li Chine ou co l' Urope...

Et c' est co pus mâva k' çoula: paski nos societés sont rashiowes sol "crexhince". I fât todi produire dipus, vinde dipus, voyaedjî dpus... Mins si on-z avént a

on manke di petrole, ça n' si pôrè pus.

Si radapter u crever ?

I gn âreut moyén di s' radapter. Après tot, li djin a viké sins petrole des meyes et des meyes d' ans. Mins po k' ça vâye â pair des pôces, i fâreut arindjî les bidons brâmint a l' avance. Paski po fabriker des paneas solaires, metans, i fât brâmint d' l' enerdjeye, brâmint del petrole. I fâre radjinçner l' agricoûteure ôtrumint. Sins l' petrole po fé aler les gros tracteurs, on n' pout pus aveur des tchamps di cintinnes d' ectâres, bèn lon d' tot. I fâre des pus pitès cinses. I fâre k' les djins dmorexhe pus près did la wice k' on prodût les amagnîs po n' nén fé des trop longuès trotes. Ça sereut bèn di cmincî asteure, k' on-z a co d' l' enerdjeye bon marchî, et k' i gn a co d' l' enerdjeye assez, tot biesmint.

Mins i n' a câzu nou payis ki s' interesse a çoula.

Tuzer a dins trinte ans

I gn a des djins k' î tuzèt, et n' a des bounès idêyes k' aspitnut.

Et poy, i gn a des payis k' ont ddja cnoxhou çoula. Couba eyet l' Bijhe-Corêye, po des râjhons politikes, n' ont pus reçuvou ki l' mitan d' leu amonucion d' petrole d' on djoû a l' ôte, câzumint, cwand l' URSS a toumé l' cou â hôt. Sabaye kimint çk' il s' ont saetchî foû di spexheur ?

Mins mâlureuzmint, les cis ki dvrént tuzer a dins trinte ans, et racsegnî les djins, dj' ô bèn, les cis ki sont-st à govienmint et â pârlumint, i

n' ont nol agrès po ces tchitcheyes la, ki n' elzî rapoirtèt nole vwès âzès vôtaedjes ki vént. Après nozôtes, les moxhes !!!

L' umanité sorvicrè-t ele ?

Motoit bèn k' ây.

Dj' espere ki cwand ça irè mâ, i n' ârè nén on percé sot ki tapreut sacwants missiles atomikes.

L' umanité sorvicrè kécfeye, mins si l' "transizion" si freut doûçmint et pâjhûlmint, ci sereut pus plaijhant. Oudonbèn gn è rare des disduts totavâ, des gueres et del pômage.

On rafiya : les noveas moteurs

Paretreut k' a Esneu, n' a troes mecanicyins k' ont-st adjinçné on moteur ki toûne avou 60 pârts d' aiwe po 40 d' ôle d' èn ôte djinre (golzâ, evnd) !

Gn a brâmint d' egzimpes di motorizâcions k' on pout fé. Ces sistinmes la, i gn a nolu ki sait pocwè k' ça consome moens, pocwè k' ça mannit [pollue] moens. Mins i gn a des djins foirt sûtis k' ont fwait des bancs-tests eyet aveuri l' cayet [confirmer].

Di totes les façons, les djins ni cominçront a comprinde ki cwand l' bari d' petrole costêyrè 200 \$

Bate di dvize metowe e dalaedje pa Pablo Sarachaga sol djâspinreye "Berdelaedje", avou Maisse Arsouye & Pol Yernaux k' ont vnou dire li leur.

Djozé

Les riskeus aloyaedjes

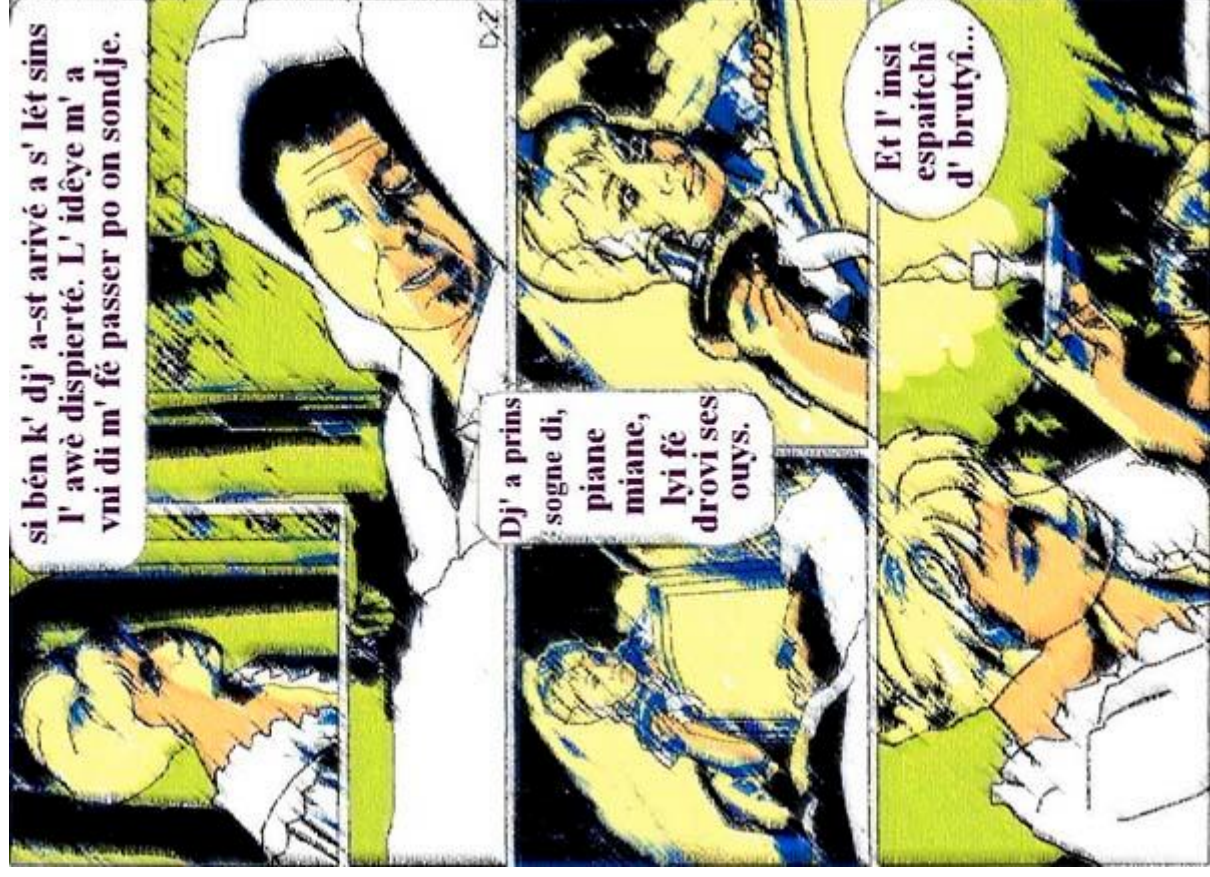
(a l' après d' Tchâderlote)

Après m' awè assuré ki tot esteut bén pajhire dins l' tchestea, avou m' l'oumrote, et dins les mousmints

k' alént avou, dj' a sfi rinde vizite a vosse neveu ...

... ki s' aveut ddja edoirmou

si bén k' dj' a-st arivé a s' lét sins l' awè dispierté. L' idéye m' a vni di m' fé passer po on sondje.

Dj' a prins sogne di, plane miane, lyi fé drovi ses ouys.

Et l' insi espaitchi d' brutyi...

I m' l' a
tolminme
bén
falou
rapajhi.
Mins dji
n' esteu
nén la
po
taper
ene
divize.

I s' a
disfindou
do betch
mins alez
sawé

comint et
pocwé
dji m' a
d' on côp
trové
e placee

Et mes lepes
rivfit les sinmes.

Dji n' m' a nén
siervou di dpus
d' foice k' i
n' faleut...

... djuise po l' espaitchi di s' fé ôre des vijhens !

Po comincî,
i n' voleut
nén, et
s' disfinde

po rade passer di nonna a oyi...

... d' î trover do plaijhi...

et sins
s' nâjhi

fini pa
m' sicrandi

Vola, c' est foû
Cwè ki...

Fâreut k' ça bodje, çoula, edon ? Bén pocwè nén ? El son ? Metoz l' don, si ça vos tchante...

<http://users.skynet.be/fb527017/TchoderloteCC-1.wmv>

Rilomés Walons

Gn aveut ddja **Djôr Limwaisse** (Georges Lemaître), èn astrofizicyin walon k' a skepyî a Tchâlerwè, et k' a tuzé à bing bang divant Einstein. Asteure, fijhans cnoxhance avou :

Jean-Charles, Hippolyte, Joseph Houzeau de Lehaie...

Polite Delhâye, dabôrd, k' a vnou à monde a Avrè, dilé Mont, e 1820 et k' a morou e 1888.

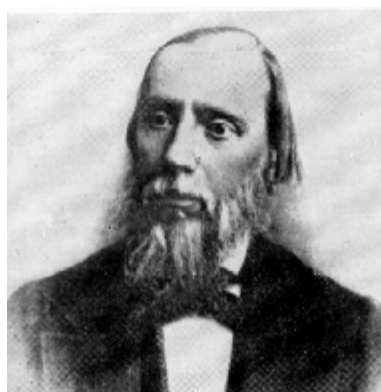
I røyussit des fwârt belès études à Mont [Mons], Brussele èt Paris. Après, i dvint gazetî èt inture come volontaire à sièrvice di l' Obsèrvatwâre Rwèyal di Beljike. Lavola, po cmincè, i dène on còp d' mwin a Adolphe Quételet, et i travaye avou li djusk' è 1848.

C' est di ç' trèvin la (on malâjî timps po l' Eûrope) k' i scrît des ârtikes po disfinde les idéyes républikinnes. I pierd si posse èt s' ènn èva fou dol Beljike po l' Grande-Burtagne. I voyadje à triviè d' sakants payis d' Eûrope èt s' arète tot d' minme a Paris doû çki dmeûre cink grossès anéyes, èt travayè avou Abbadie.

Oukè è 1854 el Beljike po ovrè à Ministère dol Guère, il î fait des rilevès topografikes do payis. Adon, il est nomè mimbe dol sèccion syinces, fizike èt matèmatikes di l' Académîye Rwèyale di Beljike è 1856. I tire on ovradge fwârt impwartant l' anéye d' apès k' i lume "*Histoire du sol de l' Europe*".

È 1857, dandjreus disbeli pa one nominâcion ki lî sonne indjusse, il s' èbarkéye po l' Nouve Orleyan. Arivè sul tère amèrikinne. I tchûsit l' rude vicadje di pionî èt d' esploratèur. E minme tins, i dmore on astronome, on météyorolodjisse èt on

zolodjisse plin d' alant. Il est ossi on **ègadje gazetî** .

A ponne arrivé, è 1861, i disfind les dreûts des nwârs èt est minme melè di près a l' guère di Sècession. Pus târd, i dvint directeur dol premîre gazète sicrite po les nwârs dizo l' tite è deûs lingadjes "*New Orleans Tribune - La Tribune de la Nouvelle-Orléans*".

Ladvins, i scrît des clapants artikes po dmander l' abolicion di l' esclavadge. Pus târd, si manire d' ovrè èt ses prîjes di pôsicion po des Unionisses fwârt conus l' oblidjrè minme a moussè fou des Estats Unis d' Amèrike po s' mète a l' abouche [à l'abri] à Mècsike.

I parvént a intrè dins Mècsico mais il î arive à momint di l' Espédition do Mècsike. Ça fêt k' i dut rëbizer èvoeye.

È 1868, i gangne li Djamayike et î louwè one pitite cinse dins one comunotè nwâre

djamayikinne nin fwârt lon di Kingston. C' est did la k' i mine sakants espèdicions su l' île. Mès su one miète du pus di sèt ans à long, i vike come on nûton po plu fè ses ovradjes d' astronomîye.

È 1876, Lèyopôl II lî ofure li posse di directeur di l' Obsèrvatwâre Rwèyal di Beljike. I vout bin, et rinture à payis. Adon, i s' atele a l' modernisâcion di l' obsèrvatwâre.

E 1883, i fait one dérène espèdicion èn Amèrike do Sud divant d' prinde si pinsion.

Il a scrît brâmint d' ovradjes su l' astronomîye, su l' biolodjîye, et su l' météyorolodjîye. Mès il a ossi scrît su les matèmatikes, li folozofîye, li sociolodjîye èt l' zolodjîye. Et pîs co dins bin des ôtes dominnes come po ses ovradjes lumès "*Bibliographie astronomique*", "*Uranie Générale*", "*Étude comparées des facultés mentales des animaux et des humains*".

Il a raconté li spoûle di s' vîye di gazetî dins on live : "*My Passage at the New Orleans Tribune*".

Li vile di Mont lî a fait on monumint. Il a ossu ene rouwe a s' no a Brussele.

Jean-Pol Grandmont, li 20 di djanvî 2007.

Rilidjons et lingaedjes

Les lingaedjes et l' Resfôme

Douvént ki brâmint des djins ni compudnut nén co ki nosse lingaedje, c' est on vray lingaedje ? Douvént ki des ôtes pitits lingaedjes sont mia rconoxhous ?

Po responde a mes deus kesses, on dit todi çou k' i gn a-st a fé ouy et asteure. Mins ni rwaitans nén seulmint les coxhes di l' âbe, mins eto les raecenes.

Come egzimpe, purdans deus dobès pwaires di lingaedjes. Po cmincî, on va djâzer di l' inglès et di l' almand; adonpwis, do roumin et do roumantche.

On dit tofer ki l' inglès est l' lingaedje des grands mwaisses amerikins, et l' almand li cia des Fachos. Po dire li veur, ça a cmincî avou ene ôte sacwè. C' est li Resfôme di l' Egljhe k' a fwait k' les pitits lingaedjes ont plou divni des grands. L' inglès d' ouy a troes raecenes: li **Live d' Offices anglican** (lomé «*Book of Common Prayer*» et scrît tofer «BCP»); li Bibe do Roy Djâke («*King James Bible*» - «KJ»); et les scrijhaedjes da Shakespeare.

Do trevéns k' ons a metou so pîs li BCP - li dierin editaedje date di 1662 - l' inglès n' esteut nén co on lingaedje pattavå parey: Wai, metans : gn a ene priyire ki djâze di: «*a full, perfect, and sufficient sacrifice*». Troes mots, onk dilé l' ôte, po dire li minme sacwè: «*full*» po k' les pitits djins compudnuxhe li mot; «*perfect*» po fé plaijhî âs

soçons do francès; «*sufficient*» po les latinisses. C' est çou k' on lome ene **ridoblete**. Si l' BCP a-t i spårdou totes sôres di mots, des cis des djins del copete et des cis des djins des corons. Mins l' ortografeye esteut l' minme po tertos.

Luther a fwait deus sôres di scrijhaedjes: il a scrît des papîs d' teyolodjeye en almand, et insi ecoraedji les sincieus a câzer l' minme lingaedje ki les pitès djins. Les afronteus d' Luther, minme les Itâlyins, ont stî oblidjîs d' aprinde l' almand. Po discâzer Luther et s' mete disconte di lu, i faleut aprinde si lingaedje da lu, la k' i n' voleut pus scrire e latén. Et po les pitès djins, Luther a ratourné l' Bibe, et-z î mete des mots foirt simpes, po k' i compudnuxhe. Po dire «*Etiopéye*», i djha «*Morenland*»: «li payis des noers».

Avou li Resfôme protestante, Rome pierda brâmint des djins. Ça fwait ki les catolikes sayît, adon, di catrucimer des noveas peupes, po ndè fé des catolikes. E 1646, deus evekes ortodosses, onk roumin et l' ôte oucrinnyin, ont cmincî a dire messe ezès lingaedjes des djins, et pus e slavon. Ene miete pus târd des curés transilvanyins s' ont metou a dire todi les minmes ofices, mins e roumin. C' est come ça k' ons a cmincî a scrire les prumîs lives e roumin. Les lives di messe ont-st oblidjî

les curés a fé des noûmots, et ces mots la ont moussi pus târd divins les lives di syince eto.

Les Roumantches s' ont fwait protestants et, sapinse Calvin, il faleut pretchî et tchanter tchaeke e s' lingaedje. Si les calvinisses ârênt yeu des ofices pus spepieus (come les catolikes, les ortodosses et les luteryins), adon li lingaedje des Roumantches s' âreut yeu spårdou a môde di djin. Mins po les calvinisses, troes tchants et deus pretchmints fihént l' afwaire. Tolminme, il a falou ratourner sacwants tchants, Ça fwait ki, al fén des féns, li lingaedje roumantche n' a nén morou.

Li walon, c' est l' contrâve. I gn a pont yeu d' Resfôme d' Egljhe. Nouk n' a cweri des râjhons teyolodjikes po saetchî l' walon foû do monde des viyaedjes. Gn a nolu nerén, k' a rehou des lives e walon po tertos.

Come, di ces trevéns la, tot l' monde alève a messe, les Inglès, Almands, Roumins et Roumantches (et brâmint des ôtes) ont stî oblidjîs d' aprinde a lére et scrire leus lingaedjes. Ça n' a nén stî parey po les Walons, et on n' sâreut pus rfé l' passé.

Mins, kécfeye k' avou ene **politike linwistike** felmint moennêye, on pôreut co fé ouy çou k' ons a rovyî d' fé ayir.

Djôr Sfasie, li 18 di djanvî 2006.

Spôrts : Les tchafiaedjes da Ptit Louwis (4)

"Mitchî du Choumake" ...

Et vla co ène pâdje di l'istwêre du spòrt qui s'èva ratoûrner !

Èç còp ci, c' est ène pâdje di l'istwêre d'èl formule yin qui vént d'ès toûrner, rola au Brésil èt pus spéciâlmint a Sao Paulo.

El 22 du mwès d'octôbe 2006, **Michael Schumacher** a stî fiestè come i s' dwèt pa tous les céns qui boutnut dins s'-n écuriye èt ètou pa s' famiye.

Èç-n ome la, c' est in monumint a li tout seû ! Dji m' rapèle èl còp qu' dj' aveu stî l' vîr couru a Francôrtchamp. Gn a nèn a dîre, mins i léra in grand vûde dins l' keûr des amateûs di formule yin !

Èç còp ci, il a satchi s' rêvèrince. Parètret qu' il a dit qu' i n' esteut nèn disbautchi d'ès djoquer, pace qu' adon il âreut continuwè a couru.

Et au cominchmint !

Qué mémwêre, no Ptit Louwis. L' ome aveut cominchi a couru en F1 en 1991. C' esteut pou l' écuriye Bèneton. Èç-n anéye la, pou s' deuzième Grand Pris (a Monza), il aveut lachi padvant les gazètîs qu' i crwèyeut qu' ène vwètûre di formule yin esteut pus malaudjiye qui ça a mwin.ner. Vos vos rindèz compte di ç' qui troteut ddja dins s' tiesse adon.

Mi, çu qu' dji préfère dins les coûsses insi, c' est quand is pârtnut èt qu' i gn a ds accidints. Dèl tôle frwesséye, hin, mins nèn des môrts come èl pôve Ayrton Senna a Imola en 1994.

Pou dè rvènu a **Choumi**, èl vûde sra difencilmint rimpli. Et co, is dvront s' mète a saquantes. Li, ès pâlmaresse est tèrîbe, èt on n' sâreut tout lomer : les sèt tites di tchampion du monde, ses 91 victwêres, ses 154 podiums, ses 13 victwêres dissu l' min.me sèson (en 1994) èt tout l' restant.

Mins "**Mitchî Choumake**" est tout d' min.me èn ome. Quand, après l' coûsse, il a arivè a s' motorôme, i s' a tout d' min.me mètu a brêre. Qwè vléz, on n' satche nèn ène rôye dissu ène câryière di 16 anéyes passées au volant d' ène vwètûre di formule yin èt co miyeu a l' tiesse d' èl coûsse, sins awè ene miyète di nostalgîye.

Faut dîre ètou qui ses spales estit ene goute escrandes a-z awè dmeuré au pus waut niveau. D' après s'n atatchéye di presse, l' ome esteut scan tant fizicmint qui mentalmint. A 37 ans, ès côrps n' encaisse pus les èfòrts come dins l' timps. Les entrin.n'mints tèrîbes

d' au mwins trwès bounès èures d' egzèrcisses par djoû sont deûrs, sins roubliyî ètou l' pressiyon des médias èt d' ses supòrtèrs.

C' est seûr malaudji d' yesse yin des pus grands spòrtifs di tous les timps !

Des ôtes coureûs ont Bén cachî d'ès mète dissu s' tchimwin, mins is n' ont nèn seû bârer l' vôye a no Schumi. C' est seûr qu' i gn' âra des rcôrds qui n' sèront jamés batus. Il a vrémint mârquè l' espòrt automobile.

Pou s' dèrène coûsse, i n' a pont yeû d' tchance, min.me auzès sèyances d' essais. Et co pîre durant l' coûsse, avou l' èpneû qu' a crèvè. Mins pour li, rén n' a candjî, sinon bran.mint dpus d' gazètîs a l' arivéye. A ! sifét. Ès casque, wou ç' qu' on-z aveut mârquè les nòs d' ses 91 victwêres (di Bèljîque en 1992 a Shanghai en 2006).

A paurt çoula, pour li, quand i monte dins s' vwètûre, c' est l' boutâdje di tous les còps.

Pou les céns qui wèynut voltî l' formule yin, l' ome dimeurra toudi l' lumèrô yin dins les keûrs. Tant k' a l' passiyon d' èl vwètûre di coûsse, èle dimeurra ètou, mins i faudra du timps pou-z ariver a wéti des Grands Pris sins li, en s' dijant qu' avou Schumi, ça âreut stî pus spitant èt qu' gn' âreut yeû pus d' espèctake.

Mins ba ! qu' i s' rapauje Bén ! I l' a Bén mèritè, no Choumi !

Jean Goffart, èl 10 di djanvî 2006.

Viyès techniques

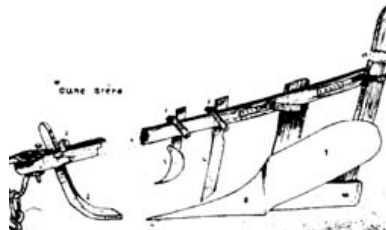
Les tcherwaedjes

Li tcherwaedje

Les tcherwaedjes ataként todî avou l' tcherowe. On-z a co veyou des **eraires** sins ou avou on shabot d'vant, replaeceye après par ene pitite rowe. I faleut sey foirt adroet et bén abitouwé po fé del bele tcherowe.

Li **simpe brabant** esteut ddja ene bele ameliorâcion so l' eraire. Mins, avou lu, i faleut ataker à mitan ou azès deus costés do boket, çou ki fjhéut k' on-z av' ene schavroule di tchaeke costé et èn adosmint à mitan. Ou bén l' grosse schavroule à mitan.

L' anêye d' après, on-z aroyive contraire po rnvler l' terin.

Les **dobes brabant** ont facilité l'ovraedje, sortot po disroyî les bokets avou des coûtès royes et po fé les triviès.

Dins les anêyes céncwante, on-z a transfôrmé les dobes brabant po les adapter azès tracteurs à rlevaedje idrolike. On-z a minme fabriké des tcherowes especiâles po les tracteurs sins rlevaedje, notamint la marque : *Brending*.

Dins les ôtes marques, dji vons citer : *Melotte, Drago, Hert, Huard, Baeke, Baeke 114 di tor, International, do Greef, Steno, Demblon,*

Dethy, Viâd, Lemken, ... et des ôtes, "li dierin siyon".

Après ça, ç' a stî les bi-, les tri-, les cwadrisoks, et todî dpus k' on-z arive. Les pus grosses, c' esteut po l' bon pays.

L' après-tcherwaedje

Après l' tcherowe, on passève avou l' **role** ou l' erisson, ki s' lomève ossu **picot** u **picoteuse** (loukîz el Rantoele 36, p. 9). Aprume po les dierinnès tcherowes dâ prétins, po rbate li tere et n' nén fé trop d' waezons, sortot dins les batis.

C' est l' **seracuze** ou l' cultivateur-estirpateur ki continouwève l'ovraedje e passant deus ou troes côps so longueur ou d' triviè.

Les seracuzes estént a 5, 7, 9, 12 ou 15 dints po les tchvâs et disk' a 30 et pus po les tracteurs. Si i gn av' del pâne [*chiendent*], on passève deus ou troes côps a l' îpe so longueur et lårdjeur, et on levève les îpes regulirmint cwand ele estént plinnes, po ramasser l' pâne. On schoyeut l' tere foû del pâne al fotche, po fé des ptits hopeas [*tas*] ki souwént kékes djoûs so les hourleas [*talus*] divant d' les brûler.

Sovint, cwand on passève a l' îpe, on meteut deus tchenas [*panier*] so l' ustêye, ey e rotant, on tapève les pires dins onk. L' ôte,

c' esteut po les cécorêyes [*pissenlit, salade des champs*] k' ataként a crexhe et k' estént co blankes, po fé del boune salåde. Et tot çouci a tot schoûtant les «grizoles» des âlouwetes tchanter e montant, divant di ridschinde e pike, po s' catchî dins les fours.

Cwand on fjhéut l' mârç avou les tchvâs et k' on-z av' des cauales k' avént poûtné d' boune eure, i faleut disteler à mitan d' l' avant-nonne et d' l' après-nonne po vni fé teter les polins. Ça purdeut do tins et les djournêyes estént coûtès.

Roland Georges,

20, rue Kennedy

4840 Welkenraedt

foû di : « On côp d' ouy so l' agricoûteure à 20inme sieke, e l' Ârdene », po l' evoyî : 35 € sol conte 063-0442044-50

So Wiki : tapez « R. Georges » dins l' purnea.

Fâve (nén passêye al paile)

C' est ene famille k' est ki sope.

Gn a l' gamén ki dit a s' pere :

- Pa, vos avoz on pwel à betch.

Ladsu, gn a l' mame ki fote ene petêye à roufion, tot djhant :

- On n' dit nén « betch » del gueuye di s' pere !

Roland Bertrumé, Bive

Teyâte el Walonreye

Ene escrene a Strepî

I gn a waire, dj' a stî vir deus pîces di teyâte dins l' Mâjhon del Culteure di Strepî.

Li prumire da Djhan Louvet: "*Un goût de menthe poivrée*" ki les câzaedjes, foirt lumcinants, sont câzu do walon rimetou e francès. Tot schoûtant l' pîce, dji mel translatéve a fwait e walon.

L' ôte da Djanene Laruelle: "*La java de l' homme nu*", k' est pa côps pus littéraire et dins ses tourneures moens « proletairisse » ki l' prumire.

Les deus n' estént nén des pus rôzes, mins ele finixhnut dins l' optimisse.

Dins l' prumire, gn a deus copes tot ocupêyes a s' piede... dedja pierdowes, mierseules a costé d' ene otostråde. Il arivnut a s' ritrover et raler rviker do bon pî dins ene tchôte et plaijhante amistâvisté.

El deujhinme k' on î voet l' racrapotaedje, el disbâtchance, li dzespwer. On dit k' ça s' passe dins nosse wachotêye Walonreye. À coron del pîce, ça toûne eto à mia. Tot î daléve a málvât mins, à foice di s' aspoÿî et d' tchaেকে prinde sogne di l' ôte, tot s' arindje. Come di djustice, shonne-t i ! D' ostant ki, come dins les bounès viyès pîces did diltins, i gn arive èn eritaedje k' aveut stî lontins muchî pa ene tayone.

Dji n' sai nén si c' est vaila l' acostumance, mins gn a pont yeu d' rapel cwand l' toele a tcheyou. I shonnént tertos s' conoxhe, riwaitants et djouweus.

José Schoovaerts, 12-06

Pitchote a midjote, li wangneuse del bate del tchanson e walon passe so nos medias nâcionâs.

Jesebel ezès medias

Al tévé, po cmincî, so ene emission « *Wallon nous* » prodûte pa Ludovic Bastin, ey adjinçnêye à pair do pôce pa Vincent Deleclos. Del bele resclame, mins gn a nén do tins assez. N a trop di djins k' i lzî fât dmander cwè et come, po rmete tot çoula so ene eure di waitaedje.

Vos, vos avoz djustice 3 minutes po dvizer. Et responde a des kesses come : « Pocwè av' vinou al bate ciste anêye, poy ki vos avîz ddja wangnî e 2002 ? »

Ci n' est nén come al radio, avou l' Jani Paquay. La ene clapante emission, wice k' on-z a polou berdelier, inte femes. Metans del tchuze des tchansons do Grand Pris, des câzaedjisses [*paroliers*] et des compôzeus d' muzike.

Di l' anêye, dj' a les pinses di vudî ene sitroete plake. Tot payant di m' taxhe, ca gn a waire di mâjhone di plakes ki boutnut voltî avou des tchanteus e walon. Gn a bèn Sowarex, mins c' est ddja prins.

Brigitte Hallet (c' est l' vraiye no da Jesebel), li 27 di djanvî 2007

Bén magnî walon

Carbonâdes di bouâ al mozane

C' est ene ricete ki dj' a-st edvinté e sondjant a tos nos bons prodûts ki nos trovans tot âd dilong d' Mouze.

Tot çk' i fât po fé li rcete :

- on kilo d' carbonâdes cômêyes a bokets ;
- ene botaye di blanke bire (blanke di Nameur)
- ene coyirêye a sope di sirôpe (di pemes et d' poeres, do poéré, cwè)
- on ptit vere a vén d' vinaigue di cide
- on gros agnon cômê a bokets
- 50 gr di boure, ey ene miete d' ôle
- 2 a 3 trintches di pwin di spêces [*pain d'épices*]
- do sé, do poeve, do pilé (tin) eyet do lâri.

Comint fé li rcete ?

Metoz boure li tchâ avou l' ôle dins ene casrole, fijhoz l' tchâfer, fijhoz ervini l' tchâ; Radjoutez î l' agnon cômê a bokets ; leyoze l' ervini ene minute dins l' boure;

Vudoz à dzeu d' tot : li bire, li vinaigue, li sirôpe, les yerbêyes eyet l' sé et l' poeve;

Maxhîz totafwait ;

Metoz l' trintche di pwin di spêces à dzeu ;

Leyîz cure disk' a tant ki l' viande soeye bèn tinre, a ptit feu, sins maxhî ;

Vos maxhroz ttafwait cwand l' tchâ serè cûte po loÿî l' sâce

Vo ploze fé li rcete avou do lapén, do djibî, do canârd.

Cécile Van Oorbeek di Boudje

Patrimoenne walon, patrimoenne daegnrece

Li cloke-poite di Djiblou

Si vos drovoz l' motî walon namurwès-francès da Pirsoul, vos alez vey on bea vî mot : li cloke-pôte, ki vout dire li **befrwè**. Cwand on sait ki c' esteut li ban-cloke do befrwè ki sounève po-z anonci l' cloyaedje des poites del cité, on s' dit ki « cloke-poite », ci sereut cobén on spotchî aplacaedje di « cloke po fé clôre les poites » k' a divnou « cloke po les poites » pu « cloke-poite ».

Conexhoz Djiblou ? C' est-st ene pitite veye, inte Nameûr et Âve, a l' orêre des provinces di Nameûr et do Walon Braibant. Li veye est rloméye po ses coutlîs (minme si asteure gn end a pus waire). Elle est ossi rloméye po ses Facultés d' Agronomeye, la k' on-z î vént studiyî d' å lon. Mins a Djiblou, gn' a etou ene cloke-poite k' est rconouwe pâ l' UNESCO come Patrimoenne Daegnrece !

Li befrwè, c' est-st ene sacwè bén d' amon nos-ôtes. On ndè wèt des bea-z-èt grands k' è l' Waloneye, è l' Picârdeye ou dins les Flandes. A Mont, Lile ou Bén Tchâlerwè, li cloke-poite, c' esteut l' troejhinme tour del veye. Li clotchî d' l' egljhe et l' mwaisse tour do tchestea estén.n la po mostrer ki l' veye esteut mwinrnéye pâ curé et pâ tchesturlin.

Cwand les djins ont wangnî sacwantès libertés, i s' ont metou a bâti ene tour po Bén mostrer ki, zels etou, is avén.n ene sacwè a dire. C' est çoula k' on lome on befrwè ou ene cloke-poite.

Mins a Djiblou, c' est-st èn ôte dalaedje.

A Djiblou, gn' a veut nole liberté ! Les Abés-Contes estén.n d' on côp li curé et l' tchesturlin. Djiblou esteut è Roman Pays do Braibant, mins li Duc di Braibant lèyeut les moennes trankiles

la k' is estén.n « les prumîs monseûs di Braibant ». Adon i mwinrnén.n li veye sins rinde leûs contes a nèlu, pâjhêres come Batisse !

S' i gn' a veut nole liberté, pocwè les djins arén.n-t is bâti ene cloke-poite ?

Po dire li vrai, i gn' a djamâz pont yeu d' befrwè a Djiblou. Çou k' on lome asteure « befrwè », c' est l' vî clotchî d' ene egljhe k' a stî distrûte. C' esteut l' egljhe del pârotche Sint-Sauveû. Les fondâcions datnut do dijhinme siêke. L' egljhe a stî distrûte è 1810. Mins on a wârdé l' clotchî, ey endè fé on befrwè !

Fé ene cloke-poite avou on clotchî, n' est ç' nén ene miete sibirant ?

Oyi mins nonna : tûzoz Bén ki çoula s' a fait do timps ki nos estén.n Francès...

Metouwe al copete d' ene

rotche âdzeu di l' ewe d' Ornea (k' on n' wèt pus), li cloke-poite domine tote li viye veye. Et po l' aler voey, i fât roter pa des pitîs reuwes ki nole vweteure n' î sâreut daler. E 1905, li feu a distrût l' toet. Adon, on nd' a rfait on novea è 1907, mins avou èn « agnon » (ene bole), k' on pout co voey audjourdu.

Dins l' cloke-poite di Djiblou, gn' a co brâmint des bokets di stîle roman. Et tot âdzeu, gn' a cwate mwaisès clotches, ey on carilion di cwarinte-set pitîs clotches. On ls ètind tos les djoûs, ki djouwnut leû ptite muzike.

Cwand l' UNESCO a rconou sacwantès clokes-poites di Waloneye, gn' a brâmint des Djiblotins k' estén.n disbâtchîs. Nosse befrwè esteut lèyî sol costé, la k' on purdeut des mwins beas ou des pus ptits...

Mins asteure ki les rassonraedjes sont tot faits, l' UNESCO l' a metou avou.

Nosse befrwè, c' est ene firté ! Il est la po mostrer ki minme dins des pitîs veyes roviyiyes do monde, lèyiyes so l' costé des evolucions et des revolucions, ki minme a Djiblou, la k' les Abés-Contes estén.n si foirts, les djins n' on nén manké di wangnî leu liberté !

Maïsse Arsouye, li 25 di djanvî 2007

Lingaedje walon

Des gazetes so papî et so les fyis

On-z a lomé « djâspinreye » u « forum » ene waibe la k' tertos k' est mimbe î pout vni dire li sinne, et k' ça dmeure afitchî toltins. Nos avéns ddja djâzé des forums « Toudi » et « Li walon d' emon nozôtes ». Mins vola kécfeye li cougnet des waibes di berdelaedjes e walon. Ele si lome, tot biesmint :

« Berdelaedje »

Ci forum la a stî metou en alaedje pa Pablo Sarachaga li 1î d' djulete 2005. C' est ene plaèce wice k' on pout câzer did tot e walon.

I gn ârè mây ene sakî chal ki vos vénreut dire ki c' est nén serieus, nolu ki vos vénreut rprotchî d' eployî des trop målâjheys ou rcwerous mots, nouk po vs dire k' i gn a waire di djins a comprinde li walon et ki vos dvrîz scrire dins èn ôte lingaedje po-z aveur pus di lijheus, et personne po vos fé des rmâkes so vosse manire di scrire, veste ortografeye ou li stîle da vosse.

Neni, tot çoula c' est disfindou chal; i gn a bèn des banslêyes di forums sol Daegntoele, mins nén onk (disk' asteure) wice k' on poleut scrire e tote liberté e walon, c' est po çoula ki dj' a drovou ci ptit espâce di liberté ci.

Bén seur, dji n' m' atin nén a k' ça soeye dins l' copete-50 des waibes k' on naïveye li pus dsu. Mins c' est nén çoula l' sâme [but]. Li sâme est tote simpe: diner l' âdju [possibilité] âs cis ki l' vôrént, di poleur berdelersins laxhe, dins l' lingaedje k' a dné s' no al Walonreye.

Mi, c' est ene sacwè ki dj' fwai voltî, di scrire e walon, et dj' a bon del fé. Si vos, avou, vos avoz d' l' agrè po çoula, vos vs poloz eredjîstrer eyet eployî l' forum: c' est da vosse,

c' est da nozôtes tertos.

Dijhoz m' çou k' vos inmez bèn, çou k' vos n' inmez nén, çou k' vos vôrîz candjî, evnd dins l' forum, et picote a midjote on voerè kimint çk' on vike.

Ki ça vos vâye bèn, et a bèn rade vos lére.

Li gazete « a s' crienn' »

C' est ene gazete di Brinne-Tchestea k' eplaide sacwants papîs e walon.

On-z a fwait si cnoxhance so « Berdelaedje » avou on messaedje da « Psychedelik Barakî » :

Em ma vént d' èm raprinde ene sacwè d' fel : èm grand-pere (Jacques Belva) asteut scrijheus dins 'ne gazete di Brinne-Tchestea : a s' crienn' Est ç ene disfondowe di : « a screne ?

On lyi responda do côp.

Oyi : « a screne », c' est on mot foirt coinrece d' après l' Coûtchant walon (El Lovire, Brinne) po dire "al shijhe".

Asteme, dins l' restant del Walonreye, li « screne », c' est l' "schene do dos" [échine].

Si vos avoz dipus d' racsegnes sol gazete, dijhoz lu.

- Dj' a-st emilé a l' Association Braine Culture asbl (A.B.C.) ki m' a respondou.

I gn a deus bounès noveles. El gazete vike todî ! I vont bérade sorti l' 28inme limero, et pa des côps, i gn a-st ene vintinne di pådjes.

El deujhinme : is m' ont dit k' dji poleu daler vir les ârtchives a Brinne-Tchestea. I m' les fât djuste houkî.

**Walo + gazete est moite ;
vive Cotcorico Magazine.**

Si l' tite est e francès, gn a brâmint dpus d' walon âdvins ki dins si grande sour. Ci n' est nén l' minme cogne nerén. Cisse-cials, c' est ene gazete A4, come Li Rantoele u l' Chwès, mins so do bea papî glaecî. Gn a eto des clapantès fotos e couleurs.

Po vs abouner, c' est todî 5.00 € a virer sol conte 001-2740400-32 des eplaidreyes di l' UCW.

Des kesses et des messes d' ene ciberrôbaleuse

Li lete " å " e suwedwès vént ele do walon ?

Åå Åå

Vola çou k' ene binamêye Suwedwesse mi dmanda.

Cecilia Samuelsson wrote:

My name is Cecilia Samuelsson and I'm from Sweden. I'm writing an essay about Wallons. I'm interested in your letter "å". In Sweden we use this letter as well and very often too.

How far back do you know that you have used "å" ?

(nosse pitite djin, ki scrît åk so les Walons d' Suwede, vôteut saveur si leu lete « å » vénreut do walon.)

Response :

Li lete " å " a cmincî e walon e 1901, po scrire èn accint ki s' prononcive pâr come on prononce li " å " e suwedwès ey e daenwès, come l' inglès « hall », dit-st on sovint. C' est l' Djihan Haust k' a ataké a l' eployî. Po Vervî, Jules Feller meteut on long O. Mins, e 1947, dins s' motî d' Vervî, Djihan Wisimus sicrijheut eto avou "å". C' esteut l' prumî eployaedje *de facto* do betchfessî å po rascovri les prononçaejdes å et ô (sicrît **au** a Nameur).

Tot al dilongue do 20inme sieke, les scrijheus do Payis d' Lidje eployront todi dpus cisse lete la, minme les cis, come Marcel Hicter, ki provnèt di des viyaedjes la k' on prononce "å".

Dins les anêyes 1990, Li tâvlotêye ki va fé l' motî « Walo + », avou **Jean Germain** et **Laurent**

Hendschel, vont Bén bouchî sol clâ po ricnoxhe ci spårdaedje di prononciacion la : å <=> å <=> ó.

Dispu l' motî da Lucyin Léonard, et dandjreus so les conseys da Jean Guillaume, les Relîs Namurwès avént ddja scrît tos ces mots la avou "au" (*laurd, tauve, paurt, clau*). Et rsaetchî li « au » po les ôtes (*aute, traou* => ôte, trô).

Come di djuste, li DTW da Lorint Hendschel et **Tiri Dumont** (1993-1994) va eployî li "å" come fôme rahoucrece. Li **betchfessî scrijha "å"** aveut skepyî. C' esteut l' prumî *graphie diasystème* di çou k' alève divni li "rfondou walon".

Å pus sovint, li foninme riprezinté pa "å" e walon provént d' on bodje latén A+L/R+cossoune :

- latén "arbolum" (?) => åbe

- latén "carnus" => tchå

- latén "tabule" => tâve

I pout soude eto des cawetes latenés *-ala* u *-alis* :

- scala => schåle

- canalis => tchenå

Mins i provént cobén d' on shuvion [séquence]

A+M+Cossoune, dins on bodje latén u tîxhon

- tîxhon "brambasia" => frambâjhe [F. *myrtille* ou *framboise*]

- latén "mansionen" => mâjhon

Cecilia Samuelsson dimanda co :

I have found texts in Swedish in late 1500 where we have "å". The earliest emigrants from Vallonia came to Sweden around that time. Please correct me if I'm wrong.

(Li prumî aparexhaedje del lete « å » e suwedwès, c' est al fén do 16inme sieke, djuste å moumint k' les Walons ont-st abagué)

Response :

Di ç' tins la, li walon n' esteut nén scrît. Tos les abagants [*immigrants*] walons k' ont-st arivé el Suwede, s' i savént lére et scrire, c' esteut e francès, li « lingaedje di culteure ».

Li prumî vrai movmint littéraire walon kiminça e 1756, avou **Simon de Harlez**. I scrijha ene operå « Li voyaedje di Tchôfontinne » djouwêye divant les djins pol prumî còp li 25 di djanvî 1757.

Ni Simon de Harlez (moirt e 1782) ni pus târd Tchâle-Colas Simonon (1774-1847), Colas Defrexheu (1825-1874) u co **Hinri Forir** (1784-1862) u Joseph Kinable e 1998 n' eployént li lete « å » mins « â »

Mins sol prumîe pådje do Bultin del Societé d' Langues di 1903, n' a-st en adviertixmint come cwè i n' plèt nén co imprimer les « å » comifât, et k' el vont fé e clintcheyès letes.

Pondants et djondants : sol Wikipedia, potchîz a "lete å"

L' ABERTEKE

Soçnaedjes pattavå

Li Copinreye di **Bastogne**

Foyer culturel; tâves di rcâzaedje e walon tos les 3inmes londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz-Dewez, Neffe, 166, 6600 Bastogne; 061 21 11 50.

Les rcâzeus d' **Bive (Bièvre)**

Aisse del Tuzance (*Centre culturel*); copinreye li prumî **mârdi** do moes, di 15 e a 17 e.

Racsegnes : Dorchimont, Mady, rue de Bouillon, 15 a 5555 Bive (061 51 11 65).

Baijot Louis, Rowe des Mizeres, 7, 5555 Graide-Station; (tel. 061 51 11 33, Fak: 061 51 20 85), emile : moulins.baijot@skynet.be

Les djâzeus e walon d' **Manhé**

Sale comunåle, tos les 4inmes mierkidis do moes. Tâves di rcâzaedje e walon

Racsegnes : Maie-Ange Dehard 086 45 03 29 axhlåve : 0477 63 86 16

Li Copene Oufa (**Oufalijhe**)

Tâves di rcâzaedje e walon deus côps par moes.

Racsegnes: André Lamborelle (061 28 94 26), Marcel Leboutte (061 28 91 14).

Ceke d' animåcion et d' djâzaedje e walon di **Rindeu**

Såle do Consey comunål, li prumî londi do moes a 20 eures.

Racsegnes : Jean-Marie Hamoir ; axhlåve : 084 47 78 57.

Li copinreye di **Tchårnoe (Tchaurnè)**

Li 3inme mârdi do moes al såle do viyaedje, voye di Rwè a *Charneux (Harsin)*.

Racsegnes : Jules Lucy, Nolåmont, 13, 6950 Tchårnoe (Harsin) tel. 084 34 45 31 ; axhlåve 0477 78 13 06 ; Josée Buron, emile : joseeburon@hotmail.com

Les Waloneus do Payis d' Sâm (**Li Viye Sâm**)

Al bibioteke del comene del Viye Sâm.

Copinreye deus côps par moes, di 20 a 22 eures, on londi so deus.

Racsegnes: Joseph Baccus (080 21 47 79).

Li copinreye di Timister :

Li prumî djudi do moes, on-z î tchante des tchansons avou l' tecse divant les ouys.

Racsegnes : Schoonbrodt, Céleste, rue de l'égalité, 25, 4890 Timister ; emile : celestesch@hotmail.com

Sicoles di walon

Les scrijheus walons do Lussimbork :

Såle del sicole comunåle d' Årveye (Arville), on semdi par moes, di 2 eures di l' après-nonne a 5 eures del vesprêye.

Racsegnes : Willy Leroy, rue de Wacomont, 18 a 6870 Årveye (061 61 16 25), emile : willy.leroy@belgacom.net

Les raploûs do Ceke Literaire Walon di l'Univiersité des 3 côps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures, al såle di l' Univiersité des 3 côps 20, avenue Joseph Prévers, 1 - 4020 Djoupeye (dilé l' märtchî d' gros).

Racsegnes Anne Delporte tel : 04 248 18 70 u Raymond Dambly, rue de Beyne, 429, 4020 Djoupeye; 04 362 94 27.

Les scoles di Bive do moes d' mâss 2007

Les mårdis 6, 13, 20 eyet 27 di mâss 2007 a l' Aisse del Tuzance di Bive (*Centre culturel*), di 15 e a 17 e.

Racsegnes : ccb@bievre.be

Les scoles di walon a Serè,

"So les Cmones" - *Sur les Communaux* :

Li londi di 16 a 18 eures, po tertos ; li mârdi di 16 a 18 eures

po les cis k' ont fwait l' prumire anêye et po lès comedyins et comedyinnes k' ont ddja d' l' apriyesse.

Racsegnes : R. Joelants (04/336 09 56) - F. Chaumont (04/336 21 79).

Conferinces e francès sol walon

Li mârdi 6 di mâss a 2 e. di l'après-nonne a l' aisse del Tuzance di Bive (*Centre culturel de Bièvre*), râtchåd sol tinme

"Les mots wallons d'origine celtique"

Racsegnes : Mady Dorchimont, rue de Bouillon, 15 a 5555 Bive (061 51 11 65); emile : ccb@bievre.be.

Li djudi 8 di mâss 2007 a 7 e. al nute

"Le wallon, langue d'avenir?"

on spitch da Lucyin Mahin à *l'hôtel de la Barrière*, 6890 Transene / Transinne.

Racsegnes : **061 61 50 37 ; emile : labarriere@skynet.be**

Do tchôd modou so les waibes e walon

À 5 di fevrî, n aveut **8439** intrêyes so l' **eciclopedeye Wikipedia**

<http://wa.wikipedia.org>

Ça fwait 7 novelès intrêye par djoû dispu l' dierin contaedje.

Grâces a tertos et a tertotes !

Djâspinreye (forums)

« **Berdelaedje** », rén k' e walon.

<http://berdelaedje.walon.org/>

« **Li walon d' emon nozôtes** »

<http://walon.cultureforum.net/>

« **Toudi** »

<http://forum.toudi.org/>

Avou l' ervinowe do bontins : Li grande rivnowe da Djozé l' Dessineu...

Cial ådzeu, a droete, avou s' noer bok, vo l' rila té k' il esteut dins les anêyes 1960 et k' Maurice Tillieux (Gil Jourdan) l' a mètu dins s' "César".

A costé d' lu on pout eto ricnoxhe Franquin (Spirou-Gaston) et Morris (Lucky Luke). Di ç' tins la, i boutént eshonne avou eto Roba (Boule et Bill) et Will (Tif et Tondu).

Droci padzo, sacwantès covietes del "Rantoele" k' el Djozé a ddja dessiné.

...et des rfondants walons

rifondant walon : sôre di scrijha do walon ki rprind sacwantès piceures do **rfondou**, mins ki dmeure aloyî a l' accint do scrijheu et às dujhances ortografikes del soce la k' il a-st aprins a scrire.